

Manieren om te evalueren

Op dit moment hanteren scholen verschillende manieren voor de evaluatie van burgerschapscompetenties. Met reguliere opdrachten en toetsen, zoals een opdracht om drogredeneringen te leren herkennen of een kennistoets over vrijheden in onze democratische rechtsstaat. Meer hierover vindt u in het Handboek Burgerschap. De afweging tussen summatief en formatief toetsen, wel of geen cijfer, kan het beste per school worden gemaakt.

Op een school waar leerlingen gewend zijn om te werken voor een cijfer, daalt de motivatie doorgaans wanneer ergens geen cijfer tegenover staat. In die context kunnen cijfers status geven. Aan de andere kant zijn er ook scholen waar leerlingen zich in aanzienlijke mate eigenaar voelen van hun eigen leerproces, en eerder gemotiveerd raken door de mogelijkheid om hun werk te laten zien op een speciale avond.

Kennistoets

Een kennistoets is doorgaans de beste manier om het kennisniveau van leerlingen te evalueren. Dat betekent dat u ook bestaande kennistoetsen kunt gebruiken om uw burgerschapsonderwijs te evalueren, met vragen als 'zien we de kennis van leerlingen groeien?', 'hoe groot zijn de verschillen in kennis tussen leerlingen?' Een voordeel van kennistoetsen is dat u er vrij specifieke kennis mee kunt toetsen, aangezien u de kennistoets op maat kunt maken. Dus u kunt beginnen met het op een rij zetten van de toetsen geschiedenis en maatschappijleer. Welke burgerschapskennis wordt daar getoetst en hoe scoren leerlingen daarop?

Tips bij evalueren

- 1 Het klinkt vanzelfsprekend, maar weten wat u wilt evalueren is een belangrijke eerste stap. Tijdens het zoeken naar bestaande evaluatie-instrumenten kan het voorkomen dat u een compromis sluit, en een instrument kiest dat niet precies meet wat u wil meten, maar in de buurt komt. Dat kan een vertekend beeld geven. Neem daarom uw visie, curriculum of leerdoelen als uitgangspunt.
- 2 Let goed op of instrumenten ook beperkingen kennen. Meten ze hetzelfde voor iedere groep? Mogen leerlingen zichzelf inschatten? Dan kan het zo zijn dat leerlingen met een laag competentieniveau zichzelf minder kritisch en dus positiever inschatten dan leerlingen met een hoog competentieniveau. Kijk of daar iets over bekend is, of mail de aanbieder of ontwikkelaar van het instrument. Ook als u dan toch besluit het instrument in te zetten, kunt u de resultaten beter interpreteren.
- 3 Een wetenschappelijk gevalideerd instrument gebruiken is niet altijd nodig. Als u uw evaluatie niet zozeer op de resultaten van burgerschapsonderwijs richt, of minder tijd beschikbaar hebt, kunt u ook op andere manieren evalueren.

Vignettes, simulaties en rollenspelen

Simulaties, rollenspelen en vignettes zijn alle drie bijzondere manieren om inzicht te krijgen in de kwaliteit van uw burgerschapsonderwijs. Ze geven namelijk niet alleen informatie over het niveau van uw leerlingen, maar zijn ook educatief. Leerlingen leren er iets van.

Vignettes zijn korte verhalen, waarin een bepaalde situatie wordt gepresenteerd. De leerling kan zich vervolgens in zo'n situatie inleven. Vaak zijn het situaties waarop men op verschillende manieren kan reageren, zoals morele dilemma's.

Zo kan een vignette over een burgerschapssituatie als volgt gaan:

Je komt Peter tegen tijdens een debatavond. Peter is de directeur van een pensioenfonds. Hij weet dat jongeren wat meer betalen voor hun pensioen

dan ouderen. En dat mensen met een middelbare beroepsopleiding evenveel voor hun pensioen betalen als universitair opgeleiden, maar minder lang van hun pensioen kunnen genieten. Zo betalen ze relatief meer. Je zou kunnen zeggen dat jongeren en mbo-opgeleiden deels voor de pensioenen van ouderen en universitair opgeleiden betalen. Peter zegt dat het al jaren zo gaat. Hij vindt het zelfs rechtvaardig. Dat de ene groep voor de andere betaalt, noemt hij solidariteit. Een andere spreker vindt het juist diefstal. Hoe denk jij over de situatie?

Aan de hand van zo'n vignette kunt u vragen stellen aan leerlingen, om te kijken of ze de situatie begrijpen, wat zij ervan vinden, en of ze hun mening kunnen onderbouwen.

Met rollenspelen en simulaties spelen we echte situaties na – soms heel uitgebreid, zoals met een Model United Nations of het Nationale Jeugddebat. Ze kunnen leerlingen helpen om zich in het perspectief van een andere persoon, een andere groep of een ander land te verplaatsen. Debatteren kan ook een rollenspel zijn, bijvoorbeeld wanneer je een stelling moet verdedigen waar je het niet mee eens bent. Uit simulaties en rollenspelen kunnen we vooral afleiden in welke mate leerlingen bepaalde vaardigheden beheersen, variërend van luisteren en perspectief innemen tot compromissen sluiten, standpunten onderbouwen en overtuigen. Een nadeel van simulaties is dat het minder eenvoudig is om onderscheid te maken tussen de kennis en de vaardigheden die een leerling bezit.

Voorbeeld: rollenspel Kamerdebat

Tijdens het ProDemos Kamerdebat krijgen alle leerlingen een telefoon met daarop een individuele rolomschrijving, en een eigen berichten-inbox. Op deze telefoon kunnen leerlingen nieuwsberichten, sms'jes en e-mails ontvangen over het onderwerp van het debat dat zij moeten gaan voeren: 'Vuurwerk afsteken moet verboden worden voor particulieren'. Op de telefoon vinden zij verder informatie over hun achterban, een Wikipediapagina over vuurwerk en de standpunten van andere partijen. Deelnemers leren tijdens deze simulatie hoe een Kamerdebat verloopt, welke rol opiniepeilingen kunnen spelen in de besluitvorming en dat 'de wandelgangen' net zo belangrijk kunnen zijn als het eigenlijke debat.

Als u met uw klas een keer mee doet aan het ProDemos Kamerdebat, is dat waarschijnlijk vooral om leerlingen iets te laten ervaren en leren. De leerdoelen van ProDemos zijn ook duidelijk: leerlingen ontwikkelen inzicht in het verloop van een Kamerdebat, waarom politici rekening houden met hun achterban, en hoe politici compromissen sluiten met elkaar. Tijdens zo'n simulatie kunt u ook een evaluatieve blik aannemen. In hoeverre kunnen leerlingen zich verplaatsen in de achterban? Luisteren ze naar elkaar, en kunnen andere partijen ook overtuigen, bijvoorbeeld door het perspectief van de andere aan te nemen?

Portfolio

Met een portfolio stellen we leerlingen in een reeks van opdrachten in de gelegenheid hun niveau te laten zien. Leerlingen kiezen zelf welke producten ze in het portfolio opnemen. Als u een portfolio op een gestructureerde wijze wilt inzetten, dan vergt dat een beoordelingskader met daarin de beoogde burgerschapskennis, -houdingen en -vaardigheden. De ervaring leert dat goed gebruik van een dergelijk portfolio tijdsintensief is, omdat het onderwijsprogramma er uiteindelijk op zou moeten worden aangepast. Een voordeel van deze manier van evalueren is dat leerlingen worden gestimuleerd om ook zelf inschattingen te maken over hun niveau en meerdere kansen krijgen om een hoog niveau te demonstreren.

Rubrics

Ook *rubrics* kunnen inzicht geven in de kwaliteit van uw burgerschapsonderwijs. Rubrics dwingen je om samen met de leerlingen na te denken over wat burgerschap is, en welke onderwerpen, dilemma's, kennis, kwaliteiten en vaardigheden daarbij horen. Door burgerschapsonwikkeling in kaart te brengen, zien we bovendien dat burgerschapsvorming een proces is dat nooit helemaal af is. Daarnaast krijgen leerlingen via een rubric inzicht in hun eigen beheersingsniveaus én weten ze wat ze gaan leren.

Tips en tricks voor rubrics

- Denk niet in termen van onvoldoende of goed, maar in ontwikkeling (bijvoorbeeld: beginner, gevorderd).
- Maak het specifiek – leerlingen vinden het relatief lastig om aan te geven of ze iets begrijpen. Geef leerlingen daarom mogelijkheden om dat aan te tonen, bijvoorbeeld door voorbeelden te geven.
- Schrijf de *rubric* vanuit de ik-persoon en laat leerlingen hun persoonlijke ontwikkeling evalueren. Bij meer gevorderde leerlingen en hogere klassen kun je ze ook (delen van) de *rubric* zelf laten schrijven, door ze voorbeelden of casussen in te laten vullen (van bijvoorbeeld een concrete grens van de vrijheid van meningsuiting).
- Maak onderscheid tussen kennis, vaardigheden en houdingen. Experts vinden *rubrics* het meest geschikt voor het evalueren van houdingen van leerlingen, omdat leerlingen met *rubrics* de kans krijgen waarom ze iets vinden.⁸⁴ Daarmee kunnen ze blijf geven van diepgang en nuance.
- Als je wil dat leerlingen ook een kritisch perspectief ontwikkelen, dan kun je daar rekening mee houden in de *rubric*. Bijvoorbeeld met items als 'ik kan voorbeelden noemen van maatschappelijke misstanden in Nederland' en 'ik kan voorbeelden noemen waarbij de grondwet tekortschiet voor mensen.'
- Je kan jezelf als docent ook evalueren met de *rubric*, om aan leerlingen te laten zien dat burgerschapsvorming nooit af is, maar een proces waar je voortdurend aan werkt, ook als volwassene.

Ten slotte is het goed om te weten, dat een *rubric* maken best uitdagend is. Het kost tijd om het goed te doen. U kunt ook een bestaande burgerschapsrubric gebruiken. Remmert Daas heeft zo'n *rubric* ontwikkeld (85). Bij bestaande *rubrics* is het van belang dat ze in overeenstemming zijn met de leerdoelen die u hanteert.

Evalueren tijdens de mentoruren

'Wij evalueren ons burgerschapsonderwijs in de mentoruren', zegt docent Gideon Simon van het Haarlem College. 'Daar gaan leerlingen in kleine groepjes aan de slag, en stellen we ze open vragen. Wat kan anders? Wat kan beter?' Daarnaast hebben we een uitgebreide zorgstructuur, zo geeft schoolleider Viola Scheerder aan. Het gebeurt wel eens dat leerlingen andere opvattingen ontwikkelen dan hun ouders. We houden onze leerlingen sowieso goed in de gaten, en als we vermoeden dat er iets is gaan leerlingbegeleiders of mentoren in gesprek.

Een klassikaal gesprek

Veel scholen doen interessante dingen op het gebied van participatie. Leerlingen lopen maatschappelijke stages, werken hard voor een goed doel in projectweken of bekommeren zich als mentoren om jongere leerlingen. Hier wordt niet altijd gemeenschappelijk vervolg aan gegeven. Als er sprake is van reflectie of evaluatie, geschiedt deze vaak individueel en schriftelijk. Er is dus weinig kans om te leren van elkaars belevenissen, inzichten of obstakels.

Dat is een gemiste kans. Je kan namelijk ook gemeenschappelijk evalueren. Bijvoorbeeld door een klassikaal gesprek. Of in een vorm waarbij nog meer leerlingen aan het woord komen. Daar geven we hier een voorbeeld van:

Reflectie op de maatschappelijke stage

Laat leerlingen in groepen een carousel volgen, met aan elke tafel een andere vraag. Deze vragen kunnen gaan over de ervaringen van de leerlingen, zoals:

- Wat waren je taken bij je maatschappelijke stage?
- Wie heeft tijdens je stage indruk op je gemaakt (positief of negatief)?
- Welke kwaliteiten had je nodig om jouw maatschappelijke stage goed te volbrengen?
- Welke verschillen en overeenkomsten zien we tussen onze ervaringen?

Maak ook ruimte voor bredere, maatschappelijke vragen, door leerlingen gericht te vragen naar hun burgerschapstoekomst en reflecties op de samenleving:

- Wat verklaart de verschillen tussen onze ervaringen?
- Denk je dat je later dit soort maatschappelijke activiteiten zal ondernemen? Waarom wel/niet?
- Wat doet de overheid aan dit onderwerp, en wat niet? Hebben bedrijven ook een verantwoordelijkheid? Waarom (niet)? Welke groepen in Nederland zouden volgens jou geholpen moeten worden en waarom?
- Vind je dat iedereen in Nederland (niet alleen scholieren) regelmatig een maatschappelijke stage zou moeten lopen?

Feedback aan het eind van de les

Soms is feedback op een specifieke les ook prettig. Bijvoorbeeld omdat u een les voor het eerst geeft, of het gevoel heeft dat leerlingen de les niet stimulerend vinden. Dan kunt u aan het eind van de les om feedback vragen. Dat gaat het beste individueel, omdat zo iedere leerling feedback kan geven én een bespreking relatief veel tijd kost. U kunt bijvoorbeeld aan het einde van de les briefjes uitdelen met een paar vragen. Het kan ook digitaal, via een app als OnzeLes, die om deze reden ontwikkeld is door de Nationale DenkTank en stichting Leerkracht.

U kunt de zaken waarop u feedback vraagt baseren op uw eigen doelen en hypothesen, maar ook de aangrijpingspunten uit de eerdere hoofdstukken in dit handboek gebruiken. Als u bijvoorbeeld hebt geprobeerd om leerlingen uit te dagen of een passende hoeveelheid autonomie te geven (twee van de motivatiebehoeften uit het zelfdeterminatiemodel), dan kunt u daar gerichte vragen over stellen.

Samengevat

- 1 Bedenk eerst welke aspecten van het burgerschapsonderwijs u wilt evalueren: de resultaten, het proces, en/of de ontwikkeling van het burgerschapsonderwijs. Als het burgerschapsonderwijs op uw school nog wat meer in de kinderschoenen staat, zijn de laatste twee aspecten goed om mee te beginnen.
- 2 Selecteer een instrument dat goed bij dit aspect past. Voor het toetsen van kennis is een kennistoets natuurlijk een goed instrument; om inzicht te krijgen of uw lessen goed in elkaar zitten kunt u aan het einde van de les feedback vragen.
- 3 Maak een goede afweging tussen de hoeveelheid tijd die een evaluatie kost en wat u ervan leert. Dat geldt ook voor de tijd van leerlingen – dat maakt evaluatievormen die tevens educatief zijn aantrekkelijk.

Noten

(81) Het boek *Toetsrevolutie* (Sluijsmans, D. & Kneyber, R., 2016) biedt verdiepende artikelen en concrete voorbeelden van formatief toetsen. Het is hier gratis beschikbaar als PDF.

(82) Ten Dam, G., Geijssel, F., Reumerman, R., & Ledoux, G. (2010), 'Burgerschapscopetenties: de ontwikkeling van een meetinstrument', *Pedagogische Studiën* (87).

(83) Wagenaar, H., van der Schoot, F., Hemker, B. (2011), *Balans Actief burgerschap en sociale integratie. Uitkomsten van de peiling in 2009*. PPO 45. CITO; Kuhlmeier, H., van Bortel, H., van Til, A. *Balans van de sociale opbrengsten in het basisonderwijs*. PPO 48. CITO; Ledoux, G., Meijer, J., Veen, I. van der, Breetvelt, I., m.m.v. Dam, G. ten, Volman, M. *Meetinstrumenten voor sociale competenties, metacognitie en advanced skills. Een inventarisatie*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut

(84) Interview met Remmert Daas, promovendus burgerschapsonderwijs aan de Universiteit van Amsterdam.

(85) U kunt de rubric bij Remmert Daas opvragen.